

Янги аср адабиёти

АБДУҚАЮМ ЙЎЛДОШЕВ

ДАРЁ

Роман

ЯНГИ АСР АВЛОДИ
ТОШКЕНТ
2017

УЎК: 821.512.133-3
КБК: 84(5Ўзб)7
Й – 75

Йўлдошев А. Дарё / Роман. – Тошкент: «Янги аср авлоди», 2017. – 416 б.

ISBN 978-9943-27-883-7

Ҳаёт оқар дарёга қиёс, дарё ҳам ҳаёт мисоли бухронли кечади – тўфонлари бор. Ана шундай шиддатли оқимда инсон ўз феъл-атвори, ўй кечинмалари, хатти-ҳаракатлари, орзу, армонлари билан оқади, яшайди.

Абдуқаюм Йўлдошевнинг «Дарё» романида бутунги кун нафаси билан яшаётган, тақдир йўллари бир-бири билан баъзан туташган, баъзан айро тушган қаҳрамонлар ички кечинмалари турфа воқеликларда тасвирланади. Улар биз каби ҳаётга талпинадилар, кундалик ташвишлар ичида қолиб қийналадилар, муаммоларга ўралашадилар, шунингдек, қувончли онларни ҳам бошдан ўтказадилар. Бу қаҳрамонлар бизга ҳаётга сабоқ бермоқликни истаган устоздек кўз ўнгимизда жонланадилар. Эртанги кунга бўлган ишонч ва умидни уйғотадилар.

Роман ўқувчига ҳақиқий мутолаа завқини беради.

УЎК: 821.512.133-3
КБК: 84(5Ўзб)7

ISBN 978-9943-27-883-7

© Абдуқаюм Йўлдошев, «Дарё». «Янги аср авлоди», 2017 йил.

ОДАМИЙЛИК ДАРЁСИ ҚАРҚИНИ

Болалиги ва ёшлиги кечган макон ҳар қандай одамнинг ҳаётида ҳам катта ўрин тутади. Униб-ўсган жой кишининг нафақат хотираси, балки табиатида бир умр ўчмайдиган из қолдиради. Бундай из, айниқса, ижодкор шахсиятларда чуқурроқ бўлади. Улғайган макон санъаткор учун фақат вужудини етилтирган жуғрофий маскангина эмас, балки шахсиятига хос сифатларни шакллантирган маънавий қайноқ ҳам саналади. Шу сабаб барча санъаткорлар илк бор олам ва одамлар билан танишган, дунё ва ундаги нарса-ҳодисалар тўғрисида дастлабки тасаввурлари юзага келган маконга кўзга кўринмас иплар орқали боғланган бўлади. Шундан бўлса керак, ўткир сюжетли қисса, ҳикоя ва романлари билан ўқирманлар эътиборини қозониб келаётган ёзувчи Абдуқаюм Йўлдош ҳам умрининг асосий қисми кечган ва ҳамон кечмоқда бўлган Сирдарё ҳамда унинг одамларини кўплаб асарларида бот-бот тасвирлаб келарди. Ижоди гуллаган даврда «Дарё» отлиғ роман ёзиб, фарзандлик муҳаббатини йирик жанрдаги асари орқали билдирибди. Лекин бу битик муаллифнинг униб-ўсган юртига ёлғиз эътирофидангина иборат эмас, балки унда ёзувчини безовта қилган, ўйлантириб юрган қатор ижтимоий-маънавий муаммолар инсоний тақдирлар орқали акс эттирилган.

Роман «Дарё» деб номланган бўлсада, унда Сирдарёнинг турфа табиати тасвир қилиниб қолмай, кўпроқ дарёга қай даражададир тегишли бўлган одамларнинг чигалдан-чигал ва бетакрор қисматлари акс эттирилган. ***«Инсон бир дарё кабидир, сатҳи кўриниб туради, тубида не бўронлар қўпар, не пўртана»***

лар тошар, сўзламас, жимгина оқарда кетар...», – дейди ҳазрат Румий. Ёзувчи дарёга даҳлдор одамлар руҳияти ва ўзаро муносабатларида сиртдан кўзга ташланмайдиган пўртанаю бўронларни бор кўлами билан акс эттиришга уринган. Абдуқаюмнинг кўпчилик асарлари сингари киши руҳиятини қамраб оладиган тезкор сюжет асосига қурилган «Дарё» романи ҳам шавқ билан ўқилади. Бунга асар сюжети ривожидagi қарқин (шиддат), ёзувчи тилининг жозибадорлиги ҳамда роман вужудига сингдириб юборилган адоқсиз дардчил юмор туфайли эришилган.

Ёзувчининг дарё тимсолидан воқеалар кечадиган жуғрофий маконгина эмас, балки асар ритмикасини белгилаш воситаси сифатида ҳам фойдалана билгани, айниқса, ўзгача жозоба бахш этган. Бутун асар давомида дарёга хос долға, қудрат, кўлам, кенглик, сокинлик сингари жиҳатлар бадиий тасвир талабига мувофиқ ўрни билан бирма-бир намоён бўлади. Бошқача айтганда, тўхтовсиз оқаётган дарёга хос турлича маъром битикнинг ички муסיқасини ташкил этади.

«Дарё» романидаги Рустам, Дилобар, Толян, Тош тимсолларини ўзбек адабиёти учун том маънодаги янгилик бўлган персонажлар дейиш мумкин. Адабиётимизда нафс қутқусига учган кимсалар кўп тасвирланган. Лекин кўпинча бундай тимсоллар тасвирида ўзига хослик, бетакрорлик, уларни ёвузлик сари ундаган омиллар табиийлиги етарлича кўрсатилмасди. Ушбу романдаги ҳар бир тимсол ўзига хос қайтарилмас жонли одам сифатида тасвирлангани боис уларнинг тутумлари ўқирманни ишонтирибгина қолмай, ўз тақдирларига шерик ҳам қилади.

Болалар уйида вояга етгани, ҳеч кимдан меҳр кўрмай ўсгани сабаб ҳаётдан норози, одамлардан аламзада, нафси етовида ҳаром-хариш йўлларда юриб бедаво спид касалига йўлиққан Тожибой (Толян)нинг: **«Нима учун энди мен айни кучга тўлган, навқирон ёшимда индамасдан ўлиб кетаверишим керак экан? Нима учун? Йўқ, мен ўнтаси, йигирматаси, ўттизтаси, юзтасини ўзим билан олиб кетаман!**

Мен сизмаган ҳаётда уларгаям ўрин йўқ! тарзидаги фикрида унинг жоҳил ва ёвуз қиёфаси намоён бўлади. Мутлақо гуноҳсиз одамларга ўз касалини атай юқтириши, ёзиқсиз кишиларни ўлимга маҳкум этиб, қотиллик билан аламдан чиқишга уриниши унинг табиатидаги ёвузлик даражасини намоён қилади.

Романдаги асосий тимсоллардан бири Дилшодга узоқ вақт давомида ўта садоқатли дўст бўлиб кўри-нишининг уддасидан чиқадиган сирттан соддаваш, аслида устомон ва хиёнаткор Мансур ҳам аламзада ва норози. Лекин унинг норозилиги ва аламзадалиги сувланадиган қайноқ ҳам, буларнинг миқёси ҳам ўзгача. Асарда тасвирланишича у: **«Ақлини таниганидан бери ичкиликка муккасидан кетган отасидан фақат сўкиш, ҳақорат эшитадиган, уйда эр-хотининг адоги йўқ жанжалларидан, бундай пайтларда бир-бирларига айтадиган энг разил, энг ифлос, энг тубан... қарғишларидан безиб қолган, алал-оқибат буларнинг ҳаммасини ташлаб, олис-олисларга кетаман, янгича ҳаёт бошлайман дея аҳд қилиб юрган...»** омадсиз йигит. Мансур – мунофиқ, омадсиз, аламзада, кинчи (ҳасадгўй), хиёнаткор, аммо қотил эмас. Шу сабаб энг яқин ва беғараз дўсти Дилшодни сота олгани ҳолда унга қарата ўқ узолмайди. Ҳа, узмайди эмас, айнан, узолмайди! Негаки, унинг шахсиятини ташкил этган ёвузлик сифатлари тўқимасида қотиллик хужайраси йўқ ва бу ҳол асарда жуда ишонарли кўрсатилади. Мансур Дилшоднинг му-стақил бошлаган ишини барбод қилиб, унинг отасидан йигирма беш минг доллар ундириб, **«...ўзини осмон санаб юрган одамнинг (яъни, Дилшоднинг – Қ.Й.) ер билан битта бўлишини...»** кўриб завқланмоқчи бўлган олчоқ кимса эди. Бу нияти амалга ошмай қолгач, гувоҳни йўқотиш учун Дилшодни отиб ташлаш керак бўлганда, Мансур бу ишни қилолмайди. Кўринадики, ёзувчи асарида иштирок этган ҳар бир персонажнинг руҳий-амалий имкониятини гоаят аниқ ҳисобга ола би-лади.

Миллий адабиётимизда ёвуз кимсалар кўринишдан ҳам хунук ва ёқимсиз қилиб кўрсатилар эди. Халқимиз орасидаги: «Туси яхшидан тугилма» нақлига бадиий тасвирда ҳам кўпинча амал қилинарди. Абдуқайом романда ўзгача йўлдан боради: у устомон ва шафқатсиз Рустамни ташқаридан ғоят бежирим, келишган, истеъдодли одам сифатида кўрсатади. Юзсиз, шаллақи ва тубан Дилобарни эса ҳар қандай қалтис ҳолатда ҳам ўзини тута биладиган, совуққон, топқир, ақлли, ғоят гўзал қиз сифатида тасвирлайди. Шунингдек, товламачи Тош, «бир нималик» бўлиб қолиш илнжида ҳар йўлга юришга ҳозир кўрқоқ ва очкўз Самад, Қаҳҳор сингари персонажларнинг руҳий дунёси ва хатти-ҳаракатлари ҳам ўта табиий, ишонарли акс этирилган. Бу кимсалар қанчалик ақлли, уддали, топқир ва шафқатсиз бўлишмасин, уларни ҳаракатга ундайдиган омиллар тубан ҳамда кўзлаган мақсадлари ёвуз бўлгани сабаб қисматлари мағлублик экани битикда ғоят ҳаётий ва табиий тасвир этилган.

Ғарчи бутун асар миқёсида персонажлар тилини индивидуаллаштиришга етарлича эътибор қилинган деб бўлмасда, ёзувчининг ифода йўсини жозибали эканини алоҳида қайд этиш лозим. Асарда ўзбек сўзининг ҳар қандай нозик ва ингичка ҳаётий вазият ёки руҳоний ҳолатни бор мураккаблиги билан ифодалай олиш қудрати тўла намоён бўлган. Гулноз билан Файзулла, Муқаддам билан Дониёр, Ноила билан Дилшод, Тоҳир билан Бердикул тақдирларидаги чигалликлар тасвири, уларнинг ўзаро муносабатларидаги дардчил юмор аралашган чегарасиз пичинг ва кесатиқ акс этирилган ўринларда бу жиҳат, айниқса, бўртиб кўзга ташланади. Турғунбой, Ўктабр ва Серсенбой ота сингари тимсоллар ҳам бадиий сўз ёғдуси билан ичдан нурлантирилгани боис ўқирман ёдида қолади. Ҳатто, биргина лавҳада кўринадиган Маликахон, Мушгарий (Муҳтарам), фирибгар Тошнинг аёли, унинг уч ўғли, икки жўраси, истеъдодсиз актриса Роҳатой сингари тимсоллар ҳам шахсиятларидаги ўзига хослик кўрсатилган ҳолда тасвирлангани сабаб ўқирман хотирасига муҳрланади.

«Дарё»даги воқеалар бош қаҳрамон атрофида кечади. Лекин бу бош қаҳрамон бошқа асарлардаги янглиф бирор шахс эмас, балки Сирдарёнинг ўзи дейиш мумкин. Муаллиф тасвирга тортган тимсоллар қилмишу ҳаракатларининг қандайлигига қараб бош қаҳрамон – дарё турланиб-тусланади: гоҳ кечиримли ва сокин, гоҳ итоаткор ва покловчи, гоҳ долғали ва ғазабнок, гоҳ қутурган ва тажовузкор ҳолатда намоён бўлади. Дарёга муносабат романдаги ҳар бир персонажнинг шахсиятидаги эзгулик ёхуд ёвузликни билдирувчи лакмус қоғоз вазифасини бажаради. Асарда ҳаётнинг ўзидаги каби кўпчилик одам дарёга ҳеч нарса бермагани ҳолда ундан имкон қадар кўпроқ юлиб олишга интилиши ҳаққоний акс эттирилади. Айни вақтда дарё ва унинг бағридаги бойликларнинг мангулигини таъминлаш йўлида, демакки, эзгуликнинг тантанаси учун жонини тиккан шахслар ҳам борлиги ҳаётини тасвирланади. Романдаги қарориди собит, дарё ва унинг бойликларини сақлаш йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган инспектор Тоҳир ана шундай жонқуяр шахсдир.

Маълумки, эзгулик осонлик билан амалга ошмайди. У кўнгли хотиржамлигидан бошқа нарса бермагани ҳолда ҳамини кишидан катта қурбонликлар талаб қиладиган аъмолдир. Эзгулик қилиш осон ва қулай бўлганида ҳамма ҳам яхшилик қуршовида умр кечирган бўларди. Романда ўйлаб иш қиладиган, фикрида собит, қатъиятли Тоҳир учун эзгу амаллар қилиш қанчалар қимматга тушгани кўрсатилар экан, унинг бу йўлга бирданга ўз-ўзидан келиб қолмагани бутун мураккаблиги билан кўрсатилади. Ёзувчи бу жараённи батафсил тасвирлаб ўтирмай, констатив динамика усулидан фойдаланиб иш кўради: **«Тоҳир... аста-секинлик билан, заррама-зарра, томчима-томчи... қалбидаги мутеликка монанд туйғуни ситиб чиқара бошлади... Ў, осон кечмади бу жараён, осон кечмади! Эҳ-ҳе, бунинг эвазига не-не қора кунлар тушмади бошига, не-не қарғишларга учрамади, не-не яқин жигарлари, қондош хешлари юз ўгириб кетишмади ундан! Ҳатто ёлғиз опаси... Алкаш**

эри ов ман этилган мавсумда бир қайиқ балиқ билан қўлга тушиб қолганида аввал оёқлари шишиб кетган опанинг ўзи эланиб келди... кейин... кимлар ақл ўргатишган, ноаён!.. ...ягона бойлиги – болали сизирини етаклаб... Йиғлади... Ранги қорайиб кетган укасини кўндиролмаслигини англагач... кўз ёшларига кўмилганча судралиб қайтиб кетди... Жиянларнинг-ку, ҳалигача Тоҳирни кўрарга кўзлари, отарга ўқлари йўқ...». Инспектор шахсиятига хос етакчи хусусиятлар муаллифнинг ана шу тавсифида яққол намоён бўлади. Аслида ҳам пўлат оловда тоблангани янглиф одам ҳам қийинчиликларда синалади. Эзгулик йўлидаги қийинчиликларга чидаш бериб, манфаат учун эътиқодига хиёнат қилмаган кишиларгина бундай синовлардан ўта олади. Тоҳирнинг ана шундай шахс экани бутун асар давомидаги турли воқеалар тасвири мобайнида аёнлашиб боради.

Тоҳирнинг шахсий ҳаётда омади келмаган: у севган қиз бошқага турмушга чиқади, кўнгилсиз бўлсада, уйланиб фарзанд кўрган, меҳрибонлик қилган аёли Жамила бировни қутқараман деб, дарёга чўкиб кетади. Энг ёмони ўзи хаёлига ҳам келтирмаган ва истамаган ҳолда Жамилани севган Бердиқулнинг ҳаётини синдириб, унинг қаттол душманига айланади. Ҳалол бўлгани, фойда эмас, бурчни ўйлагани боис бири икки бўлмайди, боши ташвишлардан чиқмайди. Лекин у эътиқодига хиёнат қилмайди, ҳалоллигича қолабилади. Ўлим келганда ҳам ҳақ йўлидан қайтмайди. Айни вақтда у – ғоят кўнгилчан ва меҳрибон одам ҳам. Тоҳир фақат дарёнинг, яъни эзгуликнинг душманларигагина аёвсиз. Унинг: **«Катта дарёга муҳаббатнинг ёнида ҳамиша инсонга муҳаббат учун ундан ҳам каттароқ жой қоларкан...»**, – деган тўхтамида шахсиятига хос фазилатларни ҳаракатга келтириб турган одамий одамларга адоқсиз муҳаббатдай маънавий асос акс этган. Тоҳир дарёни қанчалик севса, унинг ёлғизгина ўғли Дилмурод онасини ютиб кетгани учун дарёни шунча ёмон кўриши билан ота ҳаётининг фожиа-

вийлик даражасини янада оширади. Қаҳрамонга хос бу жиҳатлар романда ўта таъсирли ифодасини топган.

Асарда Абдуқаюм Йўлдошнинг инсон концепцияси ғоят ўзига хос йўсинда намоён бўлган. У бадиий тасвирда ҳар битта персонаж шахсияти ғоят хилма-хил маънавий иплардан тўқилган рангин мато эканидан келиб чиққан ҳолда иш кўради. Шу сабаб тимсоллар тасвирида турфа ранглардан маҳорат билан фойдаланади. Ўрни келганда қайд этиш керакки, ҳозирги ўзбек адабиётида инсонга шундай концептуал ёндашув тобора ёйилиб бормоқда.

Ёзувчи бир-икки енгил чизги билан бирор тимсолга хос асл қиррани яққол кўрсатиш маҳоратига эга. Чунончи, Тоҳир Рустам уюштирган туҳмат сабаб милицияга тушиб қолганда ўз нафси ва манфаатидан бўлак ташвиши йўқ бош инспектор Равшаннинг: **«Бизда бегуноҳларга дело очишмайди»**, – деган гапи унинг ёнидагиларга бефарқ, ҳақни ноҳақдан ажратишга уринмайдиган ғариб ички оламини яққол кўрсатса, **«Кескин гапиришга ўтдимиз, бу Меҳри холанинг таслим бўла бошлагани аломати эди...»** ёхуд **«Ичкаридан чиқиб келган Меҳри хола аввал Одинага, кейин Шарофатга қараб «уят» дегандай бетини чимчилади»** тасвирлари ўзбек кайвониси табиати-га хос бетакрор маънавий сифатларни акс эттиради. Ёзувчи тимсолларни деярли ҳеч қачон батафсил тавсифлаб ўтирмайди, балки хатти-ҳаракатлари орқали уларнинг табиатини кўрсатиб беришга уринади. Табиийки, бу ҳол тасвирнинг таъсир кучини оширади.

Қўлингиздаги романда одам деб аталмиш яратик-нинг ўта чалкаш ва мураккаб ички дунёси, унданда чигал руҳий олами, англаш ҳам, изоҳлаш ҳам мушкул қисмати бутун мураккаблиги билан акс этирилади. Бир-бирини қаттиқ суйганларидан бола кўрмаётган бўлсаларда, ажралишни хаёлларига ҳам келтирмайдиган Дониёр ва Муқаддам; оилали Дониёрга қўнғил қўйгани боис бошқа одамга теголмай ўтириб қолган покиза Гўзало; врачликдай касбни бойлик ортириш воситасига айлантирган уятсиз ва бузуқ Камол; орият-

чил, ҳар қандай вазиятда ҳам гапида турадиган, аммо қайсар, жанжалкаш, шафқатсиз, ҳалолни ҳаромдан ажратавермайдиган, баъзан жоҳиллиги ёвузликка айланиб кетадиган Бердиқул; қилни қирқ ёрадиган даражада синчков терговчи Жавлон, қорнидан ўзга ташвиши йўқ Ҳамроқул, барча оналардай жонкуяр ва куюнчак Ҳикоятхон, барча оналардан ҳам фидо-йироқ Солиҳа эна, инсон кўнглига доир юксак туйғулардан холи, қуруқ ва зерикарли, лекин ўз ишининг устаси бўлмиш оқловчи Файзулла, Тоҳирни суйгани ҳолда ўқирманга номаълум сабабларга кўра зерикарли одам Файзуллага турмушга чиққан Гулноза, азбаройи ёшлигида Тоҳир кўнгил қўйгани учун Гулнозани ҳамон ёмон кўрадиган Зухра, янглиш коммунистик эътиқодга садоқати сабаб ҳаёти тушунарсиз издан кетган Ўк-табр чол, унга фақат бой тадбиркорнинг ўғли деб қарашларидан уялиб, бойликка ҳам, муҳаббатга ҳам ўзи эришишга уринадиган Дилшод, Дилшодни ёқтиргани ҳолда уни пичинг ва қочириқлари билан қийнаб ҳузурланадиган Ноила, боринги, романдаги деярли барча тимсоллар ечилиши ўта қийин ҳаётий ва айниқса, руҳий изтироблар оғушида кўрсатилади.

Айниқса, романдаги Бердиқул образи ўзининг чигал тақдири, маънавий қиёфасини ташкил этган ахлоқий сифатларнинг аралаш-қуралашлиги, тақдирининг фожиавийлиги билан алоҳида ажралиб туради. Бундай кишиларга баҳо бериш ғоят мушкул, уларни тушуниш имконсиз. Асарда кайфиятининг етовида юрганидан исталган дақиқада қарорини ўзгартириши мумкин бўлган, эзгу мақсадга эзгу воситалар билан бориш кераклигини тан олмайдиган беқарор шахснинг қонсиз фожиаси ёзувчи томонидан бутун мураккаблиги билан кўрсатилади. Бердиқулнинг маънавий олами ўзaro келиштириб бўлмайдиган турли хулқий тўқималардан ташкил топган. У – дадил, сўзидан қайтмайдиган, адолатпарвар, қасд қилган ниятига эришмаса тинчимайдиган йигит. Аммо ўзгани тинглаш ва тушунишга уринмаслик ҳамда ўжарлик бу шахснинг энг катта

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi
<https://kitobxon.com/oz/asar/2998> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси
<https://kitobxon.com/uz/asar/2998> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию
можно найти на сайте
<https://kitobxon.com/ru/asar/2998>